

OPĆA PRAVNA POVIJEST (1874-1933) I UDŽBENIK
"OPĆA POVIJEST PRAVA" (1890-1894): NASTANAK I
METODOLOŠKA I KULTURNA USMJERENJA

MR. DALIBOR ČEPULO, asistent
Pravni fakultet u Zagrebu

UDK 34(019)(075.8):
:[378.4(497.13).096:34"1874/1933"

Skripta Opća povijest prava iz druge polovice 19. stoljeća u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pogrešno su pripisana Jaromiru Hanelu, profesoru opće pravne povijesti na zagrebačkom Pravo-i državoslovnom fakultetu u razdoblju 1874-1881. godine. Pri razrješavanju time impliciranog problema autorstva i vremena nastanka, skripta se pokazuje kao zanimljiv element u rekonstrukciji programa predmeta opća pravna povijest kao sjecišta različitih činilaca i stoga pokazatelja znanstvenih utjecaja te kulturnih i političkih usmjerenja sredine. Stoga se u radu najprije prikazuju nastavnici i glavna obilježja ovog predmeta u razdoblju 1874-1933. godine, potom se izlaže sadržaj skripata i ukazuje na vjerojatne utjecaje na nj, da bi se onda rasvijetlilo pitanje pravog autorstva i vremena nastanka skripata, što sve omogućuje izvođenje određenih zaključaka u pogledu metodoloških obilježja predmeta, pa i kulturnih i političkih usmjerenja okoline.

Uzme li se u obzir iznimna, premda posredna, uloga pravnog obrazovanja u izgradnji i stabiliziranju pravnih i pravno-političkih sustava te ponajprije dugotrajan i postupan utjecaj karakterističan za obrazovne procese, razumljivim postaje interes za taj predmet izražen u pravnopovijesnim istraživanjima. Tako povijest pravnog obrazovanja - u nas marginalizirana pa i zapostavljena tema - primjerice u evropskoj i američkoj pravnopovijesnoj književnosti zauzima vidno mjesto.

U sklopu tako usmjerenog istraživačkog interesa problem vrednovanja pravne intelektualne baštine moguće je, kao i u povijesti ideja uopće, povezati s različitim odrednicama. Stoga se i akademski oblici pravnog nasljeđa (znanstveni članci i monografije, pravni udžbenici) mogu višestruko promatrati, primjerice kao izvor u sklopu istraživanja obilježja pravnog života, kao izvor za praćenje izgradnje pravnih pojmova, kao svjedočanstvo stanja određene pravne discipline, kao pokazatelj znanstvenih, pa i kulturnih i političkih utjecaja i veza neke sredine... A sve to potvrđuje da se akademsko pravno nasljeđe može promatrati kao sjecište različitih činilaca.

Polazeći od iznesenih odrednica, držimo da se i djela autora sa zagrebačkog Pravnog fakulteta, zadugo jedinog pravnog učilišta u Hrvatskoj, na kojem su se obrazovale generacije pravnih i elitnih političkih djelatnika, mogu promatrati i kao oblici koji

iskazuju više od sadržaja pojedinih predmeta i disciplina. Oni ujedno upućuju na vlastita znanstvena ishodišta, a na izvjestan način postaju i pokazateljem i kulturnog i političkog usmjerenja i tradicija okoline koji se studentima prenose u obrazovnom procesu. Dakako, promatranje tih djela u naznačenom okviru pretpostavlja i uklapanje u njihovo povijesno okruženje. Naime, koji god cilj istraživanja postavili, temeljna je pretpostavka za svako izvođenje zaključaka promatranje djela unutar vremena i sredine nastanka i utjecaja.

Pretraživanjem literature u sklopu našeg istraživanja o nastavi svjetske i evropske pravne povijesti na Pravnom fakultetu u Zagrebu naišli smo na bibliografsku jedinicu koja nas je uvelike iznenadila. Radi se o udžbeniku (skripta) *Opća povijest prava*, bez oznake autora, ali u katalogu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu pripisanog Jaromiru Hanelu, prvom profesoru opće pravne povijesti nakon osnivanja Sveučilišta 1874, koji je u Zagrebu predavao od 1874. do 1881. godine. Zanimljivost skriptata je u opsegu (1.125 stranica) i obuhvatu gradiva (uvod, prava orijentalnih, "klasičnih" i "modernih" naroda) te vremenu nastanka. Naime, svojim pretpostavljenim nastankom u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća skripta bi bila vrsta "izgubljene karike" u rekonstrukciji, pa onda i razumijevanju razvoja predmeta. A predmet *opća pravna povijest*, koji je svojom prirodom usmjeren prema prošlosti evropskog i svjetskog okruženja, može pak postati i zanimljivim pokazateljem veza i odnosa prema toj okolini, u čemu i spomenuta skripta nalaze svoje mjesto. K tome, po važnosti svakako ne na posljednjem mjestu, u skriptama je sustavno, premda skromno, izložena i hrvatska pravna povijest. To, pogotovo s obzirom na pretpostavljeno vrijeme nastanka, tu jedinicu čini zanimljivom i sa širih motrišta vrednovanja nacionalnog duhovnog naslijeđa.

Međutim, pažljiviji uvid u skripta pokazao je problematičnost atribucije Jaromiru Hanelu i time otvorio pitanje pravog autorstva i vremena nastanka skriptata kao pretpostavke dalje obrade i vremenski uklopljene prosudbe. Ujedno se otvorila i potreba ispravka netočne atribucije u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci kao instituciji koja čuva i na korištenje predaje nacionalnu duhovnu baštinu.

Iz svih spomenutih razloga odlučili smo se prikazati ovu jedinicu kao svojevrsno sjecište raznih činilaca koje, uklopljeno u odgovarajuće procese, omogućuje da se "odčitaju" različiti, ponajprije znanstveni i kulturni, utjecaji te usmjerenja sredine. Stoga ćemo sažeto prikazati nastavnike i temeljna obilježja ovog predmeta na Pravo- i državoslovnom fakultetu u Zagrebu u razdoblju 1874-1933. godine, potom izložiti sadržaj skriptata i upozoriti na vjerojatne utjecaje na nj, da bismo zatim, na temelju iznijetih podataka, rasvijetlili pitanje autorstva i vremena nastanka skriptata te izveli određene moguće zaključke u naznačenom smjeru.

1. OPĆA PRAVNA POVIJEST

Premda s prethodnom, gotovo stogodišnjom tradicijom visokoškolskog pravnog obrazovanja u Zagrebu, osnivanje Pravo- i državoslovnog fakulteta kao dijela 1874. godine osnovanog Sveučilišta Franje Josipa I.¹ značilo je prekretnicu u smislu prerastanja

¹ Počeci javne pravne poduke u Zagrebu datiraju od kraja 16. stoljeća, a 1769. je u Varaždinu osnovana Kraljevska javna škola za katedralno-političke nauke koja je 1772. prenijeta u Zagreb. Godine 1776. u Zagrebu je osnovan Facultas iuridica, dvogodišnji tečaj (cursus) u sklopu iste godine ustrojene Kraljevske

do tada uglavnom visoke strukovne škole u znanstveno-nastavnu instituciju. U sklopu tog preustrojstva predmet *povijest prava u obće*² previden Zakonskim člankom ob ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. od 5. siječnja 1874. dobio je vrlo zapaženo mjesto u nastavnom procesu³ - a uz njega su bila vezana i znatna očekivanja znanstvene i kulturne javnosti. Njih valja promotriti u svjetlu činjenice da su se inicijative i naponi za utemeljenjem Sveučilišta i Akademije znanosti odvijali uvelike obilježeni znamenom južnoslavenske i slavenske ideje⁴. U sklopu tih zamisli kao tadašnjeg ideološkog oblika

akademije znanosti, te je skupa s njom postojao do 1850, odnosno do velike reforme školstva u cijeloj Monarhiji kada je Kraljevska akademija znanosti ukinuta. Iste godine osnovana je trogodišnja Pravoslavna akademija, koja je kao jedini preostali oblik višeg školstva u Zagrebu bila 1868. protegnuta na četverogodišnji tečaj po faktičnom statusu blizak fakultetskom, da bi 1874. konačno bilo otvoreno moderno Sveučilište i u sklopu njega i Pravo- i državoslovni fakultet. Ipak, valja istaći da su prvi hrvatski studenti prava zabilježeni u Padovi još u drugoj polovici 13. stoljeća (M. D. Grmek, *Hrvati i Sveučilište u Padovi*; Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 62, Zagreb, 1957, 347-348), a Pavao Dalmatinac profesor je prava na bolonjskom Sveučilištu već u prvoj polovici 13. stoljeća (F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata I*, Zagreb, 1988, 162). Sami su počeci javne pravne poduke na hrvatskom tlu, čini se, u Dubrovniku i drugoj polovici 15. stoljeća (*Liber statutorum civitatis Ragusii*, Monumenta historicoiuridica Sclavorum Meridionalium vol. 9, Zagrabiae, 1904, XI, bilj. 1).

Cjelovite studije o razvoju Sveučilišta u Zagrebu i Pravnog fakulteta te o njihovim pretečama u Zagrebu kojima smo se i ovdje služili v. u *Spomenica na svečano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu*, Zagreb, 1874 (dalje: *Spomenica 1874*); *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu*, Zagreb, 1900 (dalje: *Spomenica 1900*); *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924. Spomenica Akademičkog senata*, Zagreb, 1925 (dalje: *Spomenica 1925*); *Spomenica u povodu 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu I i II*, Zagreb, 1969 (dalje: *Spomenica 1969*) te A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas I-VIII*, Zagreb, 1910-1913. Gotovo cjelokupna potrebna građa čuva se u Arhivu Hrvatske (dalje: AH, a u ovom smo se radu koristili fondom Opći spisi Pravoslavne akademije u Zagrebu (dalje: SPA) te izuzetno obilnim fondom Pravni fakultet u Zagrebu, serija Opći spisi (dalje: SPFZ).

² Od 1780. na tadašnjem Pravnom fakultetu postoji stolica za predmete *opća povijest i povijest staleža* (historia universalis et historia statuum) koji su pragmatički izlagali (i) državno-političke i državopravne sadržaje. Godine 1813. zamijenjeni su još pragmatičnijom evropskom i austrijskom *statistikom* koja je u duhu tadašnjeg shvaćanja statistike izlagala glavna obilježja ("status") suvremenih država, pa i pravno-povijesne sadržaje ukoliko su bili dijelom suvremenog uređenja. Godine 1868. osnovana je na Pravoslavnoj akademiji katedra *povijesti prava* koja se ubrzo počela nazivati *povijest prava obćenitoga* i sličnim nazivima, a uz koju se često vezivala *povijest prava slavjanskoga*, posebni predmet koji je bio predviđen, ali zbog problema u popuni ne i osnovan. V. V. Klaić, *Preteče Sveučilišta*, u: *Spomenica 1925*, osobito 27-28 i 49-53; te M. Bosanac, *Pravoslavna akademija (1850-1874)*, u: *Spomenica 1969 I*, 81-82 i 85-86. Za temeljitiji uvid u razdoblje Pravoslavne akademije, u literaturi prilično manjkavo prikazano, trebat će se ipak obratiti fondu Spisi Pravoslavne akademije u Zagrebu u Arhivu Hrvatske.

³ S obzirom na prihvaćanje austrijskog modela pravnog obrazovanja povijesnopравни predmeti bili su izuzetno pogodovani. Prve dvije godine studija davale su studentima povijesnu osnovu pa je - uz propisanu obvezu studenata da do konca trećeg semestra odslužaju jedan kolegij iz praktične filozofije i jedan o hrvatskoj povijesti, a do konca studija još jedan kolegij iz povijesti - četvrti semestar završavao pravno-povijesnim teoretskim državnim ispitom. Taj ispit činili su *rimsko pravo* (s poviješću institucija), *kanonsko pravo* te *opća pravna povijest u savezu s hrvatskom pravnom poviješću*. Na prvoj godini slušali su se *povijest institucija rimskog prava*, *Pandekte* te *opća pravna povijest* s po 5 sati nastave tjedno, dok je *enciklopedija pravo- i državoslovnih znanosti* bila jednosemestralni predmet s 3 sata tjedno kao i svega u dva semestra predavano fakultativno *feudalno pravo*. Propis o dodatnim kolegijima povijesti i filozofije dosljedno se provodio, kako to pokazuju apsolutoriji studenata u fondu SPFZ u AH i prepiska Pravo- i državoslovnog i Filozofskog fakulteta o organiziranju nastave povijesti za studente prava (Usp. dopis Dekanaia Pravo- i državoslovnog fakulteta u Zagrebu Filozofskom fakultetu od 7. rujna 1876, AH, SPFZ, k. 2/1876).

⁴ O naporima za otvaranje sveučilišta i akademije znanosti te o ključnoj ulozi Strossmayera i Račkog v. saborske zapisnike i zaključke za (osobito) 1861. te za 1866-1867, 1869. i 1872-1873. godinu kao i sažeti (ali i nepotpuni!) prikaz tih zbivanja u: *Spomenica 1874*, 5-49. V. i J. Šidak, *Sveučilište do kraja prvog svjetskog rata*, u: *Spomenica 1969 I*, 91-100, te M. Gross-A. Szabo, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992, 415-418.

hrvatskih nacionalnointegracijskih napora "duša" hrvatske nacije vidjela se kao varijanta slavenskog "genija" koji je stoga potrebno najprije rekonstruirati⁵.

U svjetlu takvih odrednica valja promatrati i činjenicu da je za prvog profesora tog predmeta, ubrzo nazvanog *opća pravna povijest*, a s dužnošću da predaje i *enciklopediju i metodologiju pravo- i državoslovnih znanosti*, postavljen Jaromir Hanel (1847-1910)⁶, mladi privatni docent Praškog sveučilišta, koji se već bavio slavenskom i njemačkom pravnom poviješću. Hanelova istraživačka pozicija kretala se unutar odrednica Savignyevе historijskopravne škole, a nadovezivala se i na, u to doba još prihvaćene, rezultate Zelenogorskog rukopisa, čije će kasnije razobličjenje kao falsifikata Hanela posve odbiti od zanimanja za slavenska prava⁷. Hanel je u Zagrebu uz nastavničke dužnosti poradio i na izdavanju hrvatske pravne baštine te je Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (pravi član već od 1875) predočio program izdavanja hrvatskih pravnih spomenika. Nakon prihvaćanja programa pripremio je za tisak korčulanski⁸ i splitski statut⁹, a uz više radova o slavenskim pravnim povijestima izdao je i jedan rad o potonjem statutu¹¹. U "publikumima"¹² koje je, uz osnovna predavanja iz

⁵ M. Gross, *Nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije*, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj* (ur. M. Gross), Zagreb, 1991, 286. Zapravo, vjerujemo da se od *opće pravne povijesti* očekivalo da nastavi "sintezu" *de facto* karakterističnu za predmet *povijest prava* u sklopu kojeg se izlagala materija *povijesti prava obćenitoga* i *povijesti prava slavjanskoga* (v. bilj. 2), s tim da se, vjerojatno, u skladu s nastrojenjem tog vremena očekivalo da se posebna pozornost pokloni slavenskim i hrvatskom pravu (v. M. Kostrenčić, *Pravna povijest na Pravnom fakultetu u Zagrebu prije oslobođenja*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* - dalje: *Zbornik PFZ* - 3-4/1970, 232; v. i bilj. 64 u ovom radu). Ova hipoteza i neki drugi uz nju vezani momenti obrazloživi su tek pozivom (i) na arhivske podatke iz fonda SPA u AH. Cjelovit prikaz i argumente u tom smislu ponudit ćemo u posebnom radu o povijesti ove katedre koji je u pripremi.

⁶ Za ovdje iznesene kao i druge podatke o J. Hanelu v. nekrologe I. Strohalu u *Mjesečniku pravničkog društva u Zagrebu* (dalje: *Mjesečnik*), 1/1911, 1-7, te u *Ljetopisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Ljetopis JAZU*), sv. 25, Zagreb, 1911, 118; S. Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918*, II, Zagreb, 1992, 353-354, 519; M. Kostrenčić, o. c. (bilj. 5), 232.

Podatke o kretanju u zvanjima Hanela i drugih nastavnika opće pravne povijesti v. u: *Spomenica 1900 (Pravoslovni i državoslovni fakultet)*, 43-44; M. Maurović i M. Kostrenčić, *Juridički fakultet*, u: *Spomenica 1925*, 102-103, i N. Tintić, *Pravni fakultet*, u: *Spomenica 1969*, II, 30-31 i dr.

⁷ Hanelova metodološka pozicija i istraživački stavovi zasnovani na prihvaćanju Zelenogorskog rukopisa najbolje dolaze do izražaja u raspravi *Ocrta literarne povijesti prava českoga* predane na sjednici juridičko-filozofičkog razreda 29. siječnja 1876. V. zanimljiviji prvi dio u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Rad JAZU*), knj. XXXVI (1876), 1-34.

Zelenogorski i Kralodvorski rukopis bili su falsifikati koje je u nacionalnoromantičarskom duhu izradio Vaclav Hanka, a razobličeni su u drugoj polovici 19. stoljeća. Među inim, sadržavali su i podatke o staroslavenskom i staročeskom pravu (osobito tzv. Libušin sud). O tim rukopisima v. opširne enciklopedijske odrednice u češkom *Ottáv Slovník naučný*, 1900, sv. 15 i 27, a v. i Strohalove nekrologe, o. c. (bilj. 6), te M. Kostrenčić, o. c. (bilj. 5), 232.

⁸ *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae* (opera prof. Doctoris J. J. Hanel), *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium*, vol. 1, Zagrabiæ, 1877.

⁹ *Statuta et leges civitatis Spalati* (opera prof. Doctoris J. J. Hanel), *Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium*, vol. 2, Zagrabiæ, 1878.

¹⁰ Pravni život u spljetskoj občini, *Rad JAZU*, knj. LIV (1880), 178-212. Rasprava je predana na sjednici juridičko-filozofičkog razreda 14. prosinca 1878.

¹¹ Prema § 67. zakonskog članka o sveučilištu Franje Josipa I. iz 1874, svaki redovni profesor morao je barem svakog trećeg semestra "davati besplatni publikum od jedne ili dvije ure na tjedan o pojedinih čestih glavnoga svoga predmeta ili o drugoj kojoj stvari". Cit. propis v. u: *Spomenica 1874*. te u: *Spomenica 1969*,

opće pravne povijesti, redovito držao svake godine izlagao je posebno neka pitanja iz slavenskih i hrvatske pravne povijesti. No, po postavljenju za profesora njemačke i austrijske državne i pravne povijesti na Sveučilištu u Pragu Hanel je koncem ljetnog semestra 1880/81. otišao iz Zagreba u Prag.

Nakon njegova odlaska nastavu iz predmetâ *opća pravna povijest* te *enciklopedija i metodologija pravo- i državoslovnih znanosti* preuzeo je kao namjesni profesor Josip Pliverić (1847-1907), profesor *općeg državnog prava, hrvatsko-ugarskog državnog prava i međunarodnog prava*. Pliveriću je još 1872. kao "završenom pravniku" Pravoslovne akademije bila dodijeljena potpora radi odlaska u Beč na polaganje strogih ispita (stjecanje doktorata) i pripremu za "učiteljstvo povijesti slavenskog prava"¹³, predmetu koji, međutim, na Pravo- i državoslovnom fakultetu nije bio predviđen. Dužnost namjesnog profesora (suplenta) Pliverić je obnašao od 1881. do konca ljetnog semestra 1883. godine.

Za to je vrijeme Franjo Spevec (1855-1918)¹⁴ - koji se na prijedlog Fakulteta i uz potporu Zemaljske vlade pripremao za profesuru iz *opće pravne povijesti* u Leipzigu, Münchenu i Pragu - habilitirao te je početkom školske godine 1883. nastupio na predavanju iz *opće pravne povijesti i enciklopedije i metodologije pravo- i državoslovnih znanosti*. Spevec je u obliku monografije objavio inače pravnodogmatski pisan habilitacijski rad *Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina po staro-germanskom i staro-slavenskom pravu* (1883) te "pravnopovjesnu razpravu" *Ženičbeno imovinsko pravo* (1888), također u velikoj mjeri opterećenu pravnodogmatskim pristupom. U uvodu potonje monografije, pa i na drugim mjestima u radu, Spevec, čini se, prihvaća u njemačkim pravnopovjesničarskim i pravnofilozofskim krugovima tada uvelike prisutnu neohegelijansku koncepciju opće pravne povijesti¹⁵. U monografiji su prikazani instituti obiteljskog prava u orijentalnim pravima (kineskom, indijskom, židovskom, muslimanskom)¹⁶, pravo Grka te načela rimskog prava i crkvenog prava. Spevec je zanimljiv i po tome što je 1889. godine na njegov prijedlog¹⁷, koji je bio popraćen argumentacijom znanstvene nedovršenosti "mlade znanosti" opće pravne povijesti te nemogućnošću izlaganja cjelokupnog gradiva, Zemaljska vlada suzila ispitni program na "ger-

1. Spomenuta odredba otpast će prilikom noveliranja 1894. godine. Usp. novelirani Zakon od 6. listopada 1894, u: *Spomenica 1900*.

¹² Ovdje iznesene i druge podatke o Pliveriću v. u nekrologu L. Polića u *Mjesečniku*, 8/1907, 553-560, te u *Spomenici 1900*, 45. Valja napomenuti da L. Polić ne spominje nikakav Pliverićev angažman ili djela iz područja opće pravne povijesti.

¹³ Usp. dopis Fakulteta Zemaljskoj vladi od 22. kolovoza 1872. (AH, SPA, XXI, 264) te V. Klaić, o. c. (bilj. 2), 48.

¹⁴ Ovdje iznesene i druge podatke o Franji Spevecu v. u: *Franjo Josip Spevec. Njegov život i rad. Sabrao jedan prijatelj*, Zagreb, 1913. ("prijatelj" je vjerojatno M. Košutić), te M. Košutić, *Novim počasnim članovima. Dr. Franjo Josip Spevec*, *Mjesečnik*, 4/1913, 313-319, i Košutićev nekrolog u *Mjesečniku*, 5-6/1918, 129, te S. Antoljak, o. c. (bilj., 6), 461, kao i Z. Stipković, *O nastavi i nastavnicima građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, *Zbornik PFZ*, 1/1975, 83-84.

¹⁵ Uz stavove koje Spevec iznosi u uvodu knjige valja u njoj pogledati i broj i sadržaj citata Gansa, Posta i Kohlera. V. dalje u ovom radu, t. 3.2.

¹⁶ Prema tvrdnji "jednog prijatelja", F. Spevec je posebnu pažnju posvećivao orijentalnim pravima. V. *Franjo Josip Spevec... Sabrao jedan prijatelj*, o. c. (bilj. 14), 11.

¹⁷ Usp. Spevecov elaborat ne sedam stranica koji je Zemaljskoj vladi prosljeden 27. lipnja 1888. kao prijedlog profesorskog zbora (AH, SPFZ, k. 12/1888/, 94).

mansku i slavensku pravnu povijest, osobito povijest vrela i privatnog prava". Naglasak na privatnom pravu bio je posve u skladu sa Spevčevim interesom za nj, a pokazivao se, među inim, i u njegovim "publikumima" održanim od 1886. godine¹⁸ Interes za privatno pravo te politički motivirani napadi na ovog značajnog unionističkog političara i masona zbog nekih njegovih predavanja o kršćanstvu¹⁹ bit će razlogom prelaska na stolicu građanskog prava u travnju 1892. godine²⁰ nakon što je ona ispražnjena odlaskom Konstantina Vojnovića u mirovinu. Građansko pravo bit će područje iz kojeg je Spevec ostavio daleko najveći dio svog znanstvenog opusa²¹.

Po Spevčevom odlasku Josip Pliverić će, relativno nenadano, ponovo preuzeti supliranje²² - ovaj put samo *opće pravne povijesti* - te će obavljati tu dužnost od ljetnog semestra 1892. do konca školske godine 1893/94. U tom razdoblju Pliverić će obnašati i dužnost rektora 1892/93. pa će se iz te funkcije osvrnuti i na pitanje osnivanja posebne stolice za hrvatsku pravnu povijest²³. Opću pravnu povijest suplirat će u još dva navrata (ljetni semestar 1895/96. i zimski 1896/97). No, jezgra Pliverićevog znanstvenog opusa područje je hrvatsko-ugarskog državnog prava, a posebno problem unije Hrvatske i Ugarske, pri čemu je ovaj, pomalo kontroverzni unionist²⁴, dokazivao da se radi o realnoj uniji dviju suverenih država²⁵.

¹⁸ V. redove predavanja u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (*Sveučilište u Zagrebu. Akademičke oblasti i Red predavanja*).

¹⁹ Usp. *Apostol bezvjerja na Sveučilišnoj katedri u Hrvatskoj*, *Obzor*, br. 161 (17. srpnja 1886) i br. 162 (19. srpnja 1886), te Spevčev odgovor naslovljen *Apostolu Obzorovom u Narodnim novinama*, br. 164 (21. srpnja 1886).

²⁰ Takvo tumačenje povezano sa spomenutim napadima u *Obzoru*, kasnije ponovljenim u Saboru, daje "jedan prijatelj" u: *Franjo Josip Spevec... Sabrao jedan prijatelj.*, o. c. (bilj. 14), 12.

²¹ Usp. Z. Stipković, o. c. (bilj. 12), 84, i evidenciju brojnih Spevčevih radova u biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci.

²² Proforski zbor je 9. svibnja 1892. službeno obaviješten o Vladinoj odluci da F. Spevec preuzme stolicu građanskog prava, a da se za suplenta opće pravne povijesti postavi J. Pliverić. Pliverićevo objašnjenje za ovaj "automatizam" bilo je da ga je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu pozvao i nagovarao da prihvati postavljenje, što je on nakon 2-3 dana i učinio (v. zapisnik sjednice proforskog zbora od 9. svibnja 1892; AH, SPFZ, k. 16/1892/, 138). Međutim, znajući za Pliverićev istaknutiji politički položaj te uzimajući u obzir vjerojatno već postojeću Spevčevu namjeru o prelasku na drugu katedru, kao i to da je Spevec već 1888/89, tražeći jednogodišnji znanstveni dopust, također predlagao supliranje J. Pliverića (AH, SPFZ, K. 12/1888/, 177 i 188), čini nam se da to "nagovaranje" i čitava "nenadnost" nisu toliki koliki se na prvi pogled čine.

²³ Pliverić je prilikom rektorskog govora 19. listopada 1892. predložio osnivanje posebnog kolegija iz hrvatsko-ugarske pravne povijesti, u sklopu kojeg bi se predavala "hrvatska pravna povijest" prije saveza s Ugarskom i nakon "sliivanja" u jedinstveno pravo do 1848. godine kao i ostale odrednice tog saveza (usp. Govor sveučilišnog rektora dra. Josipa Pliverića prigodom njegove instalacije, *Mjesečnik*, 12/1892, 601-602). Pitanje je važno u sklopu spora "mađarofilске" i "slavenofilске" teorije (v. bilj. 28).

²⁴ O Pliverićevom političkom profilu v. I. Kršnjavi, *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike, I*, Zagreb, 1986.

²⁵ Daleko najveći dio Pliverićevih radova bavi se aspektima odnosa Hrvatske i Ugarske, u sklopu čega je i Pliverićeva polemika s G. Jellinekom u povodu njegove tvrdnje da je Hrvatska tek ugarska pokrajina sa širokom autonomijom. Glavno djelo ovog na unionističkoj strani angažiranog političara i znanstvenika je *Beitrag zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte*, Agram, 1886. V. L. Polić, o. c., (bilj. 12), 555-559.

Nakon Pliverića katedru opće pravne povijesti preuzeo je Milivoje Maurović (1859-1926)²⁶ koji, zbog boležljivosti, nije dovršio 1885-1887. u Beču i Pragu pripreman habilitacijski rad o kraljevskoj vlasti u Germana i Slavena. Maurović je 1892. habilitirao s temom o razvoju patronata po crkvenom pravu te je u veljači 1893. postavljen za privatnog docenta. Isti semestar počeo je s predavanjima kolegija *sredovječna stvarna prava*, da bi u kolovozu, na vlastiti zahtjev, bio postavljen za profesora *Opće pravne povijesti te hrvatsko-ugarskog privatnog prava*, čemu je ubrzo (1896/97) pridodana i *enciklopedija*. Iza Maurovića ostalo je više po njegovim predavanjima priredjenih skripata (uglavnom iz slavenskih pravnih povijesti) te udžbenik *Opća pravna povijest* (tiskan kao rukopis, 1923) u kojem izlaže franačko javno pravo. Ubrzo nakon Maurovićeva dolaska novelirani Zakon od 6. listopada 1894. predvidio je kao ispitnu materiju iz opće pravne povijesti gradivo "povijesti slavenskih i germanskih prava", s tim da je u provedbenoj naredbi naglasak bio stavljen na javno pravo²⁷ koje je Maurović i kasnije najviše izlagao. No, nakon osnivanja katedre za hrvatsku pravnu povijest koje je proteklo u političkim bojama, otpala je dužnost izlaganja povijesti,²⁸ slavenskih prava koja je prešla na profesora novouspostavljene stolice²⁹. Određena izmjena u programu nastupit će i 1919. (od kada Maurović predaje franačko, njemačko pa i francusko državno pravo)³⁰ te s Mihajlom Lanovićem (1882-1968)³¹ - suženje u predavanjima na "germansko pradoba i ustavno pravo franačkog perioda"³² - koji je *opću pravnu povijest, enciklopediju i metodologiju prava i privatno pravo Tripartita* preuzeo u kolovozu 1927. godine nakon što je od siječnja 1926. suplenturu po Maurovićevoj smrti obavljao Marko Kostrenčić (1912-1976). Godine 1933. opća pravna povijest bit će uklonjena iz programa pozivom na Opštu uredbu univerziteta iz 1933. koja, u

²⁶ O Mauroviću v. Kostrenčićev nekrolog u *Ljetopisu JAZU*, sv. 40, Zagreb, 1927, 212-236, te M. Kostrenčić, o. c. (bilj. 6), 232-234.

²⁷ V. § 57. Zakona od 6. listopada 1894. (cit. propis v. u: *Spomenica 1900*). Prema provedbenoj naredbi Zemaljske vlade od 1. srpnja 1895. posebna pažnja imala se obratiti na vanjsku pravnu povijest (vrela), a od unutarnje (instituti) pažnja se trebala posvetiti "povijesti ustava (osobito franačkoga i njemačkoga)". V. M. Maurović, Neka pitanja o reformi pravo- i državoslovnog studija, Zagreb, 1906, 45.

²⁸ M. Kostrenčić (o. c., bilj. 6, 233-234), a i dokumenti u fondu AH, SPFZ (npr. AH, SPFZ, k. 48, 488; k. 49, 217; k. 50, 434), upućuju na to da je Maurović uvelike poradio na osnivanju katedre hrvatske pravne povijesti. Čini se da su se svi pokušaji oko osnivanja ove stolice kretali u oprekama između koncepcije koja je, dolazeći iz kruga oko bana Pavla Raucha, smatrala da bi hrvatsku pravnu povijest trebalo predavati u oslonu na mađarsku pravnu povijest s obzirom na zajednicu od 1102. te Maurovićeve zamisli da se hrvatska pravna povijest veže uz slavensko pravo. Nakon što je najprije odustao od napore za ustrojenjem ove katedre, Maurović ih je ponovo obnovio za banovanja N. Tomašića (ban: 1910-1912), kad su urodili plodom. Maurović je, prema Kostrenčiću, bio zastupnik "slavenofilске" koncepcije. Međutim, valja istaknuti da je u jednom tekstu iz 1909. podržao ideju J. Pliverića o ustanovljenju posebnog kolegija iz hrvatsko-ugarske pravne povijesti. V. M. Maurović, o. c. (bilj. 27), 46.

²⁹ M. Maurović, *Opća pravna povijest*, Zagreb (s. a.), 5.

³⁰ V. redove predavanja za to razdoblje.

³¹ V. nekrolog H. Sirotkovića u: *Zbornik PFZ*, 2/1968, 217-219, te J. Metelko, Razvitak znanosti i nastave teorije i filozofije prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, *Zbornik PFZ*, 2/1971, 266-267.

³² V. redove predavanja za to razdoblje. Usp. i Lanovićevu raspravu *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacionalni sustav*, Zagreb, 1928. Ta je rasprava, objavljena u obliku monografije manjeg opsega i formata, bila priručnik za spremanje ispita iz opće pravne povijesti i privatnog prava Tripartita. U tom smislu v. Predgovor te monografije i ocjenu J. Andrassyja u *Obzoru*, br. 116 iz 1928, str. 3.

sklopu napora za unifikacijom programa, među taksativno nabrojenim predmetima i katedrama pravnih fakulteta Kraljevine Jugoslavije nije predvidjela i opću pravnu povijest³³.

2. OPĆA POVIJEST PRAVA

2.1. Skripta *Opća povijest prava* katalogizirana su u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu kao "(Hanel, Jaromir), Opća povijest prava, Predavanja, s. a."³⁴. Radi se o rukopisu umnoženom tehnikom litografije na 1125 stranica, što je oblik u kojem se na zagrebačkom Pravnom fakultetu u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća i prva dva desetljeća ovog stoljeća pojavljuje veći broj priručnika uglavnom vezanih uz predavanja. No, opsežnost, razvijena koncepcija, dugačke rečenice i doradana stilizacija upućuju na to da je ovaj udžbenik opće pravne povijesti³⁵ vjerojatno bio pisan unaprijed, a ne prema bilješkama s predavanja.

Prvi je dio skriptata Uvod koji izložen na 126 stranica obrađuje temeljna pitanja o postanku i razvoju prava, o smislu i zadacima pravne povijesti te izlaže program predavanja i literaturu. Tome na osamdesetak stranica (131-209) slijedi kraći pregled orijentalnih prava (kinesko, indijsko, perzijsko, egipatsko, muslimansko i židovsko), a potom na šezdesetak stranica dio o pravima Grka i Rimljana. Posljednji dio koji čini jezgru gradiva je onaj o "pravnoj povijesti modernih evropskih naroda" (274-1125), čije prvo poglavlje od preko 500 stranica (281-806) o germanskoj pravnoj povijesti obuhvaća razdoblje od germanskih početaka do konca 15. stoljeća. Drugo poglavlje posvećeno je "slavenskoj pravnoj povijesti" (807-1125) i obrađuje ponajviše izvore slavenskog prava, i to ruskog, poljskog, češkog, te "spomenike južnih Slavena", i to hrvatske, srpske i bugarske. U cjelini, najviše je pažnje posvećeno srednjovjekovnom razdoblju.

U Uvodu autor pokazuje svoje razumijevanje temeljnih metodoloških pitanja discipline. Tako, polazeći od društvenih ishodišta, smatra da razvoj prava slijedi razvoj čovječanstva, a da pravna povijest (opća i posebna) razmatra pojam i razvoj pravne ideje te utjecaje pod kojima dolazi do promjene u pravu. Autor općenito naglašava pored-

³³ V. Godišnjak Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu za šk. god. 1933/34-1938/39, Zagreb, 1940.

³⁴ Skripta nemaju izvornih korica, već su uvezana pri obradi u NSB. Na prvoj stranici i iznad teksta nalazi se naslov "Opća povijest prava", te štambilj "Dr Bernard Hoenigsberg - Advocat - Zagreb - Agram" (vjerojatno prvotni vlasnik skriptata) i štambilj "Kr. sveučilišna knjižnica". U obradi NSB olovkom je dodano "Predavanja, s. a" te broj signature "II-1799". Prema podacima iz Odsjeka za retrospektivnu bibliografiju u NSB može se utvrditi da su prilikom obrade za retrospektivnu bibliografiju skriptata još bila razdvojena u dva dijela (str. 1-632 i 633-1125), da su bila bez omota, a da je netko rukom na ovitku napisao ime autora. Međutim, značenje okrugle zagrade u koju je uvršteno ime nije više poznato jer takav standard danas više ne postoji.

³⁵ Pri tome mislimo na opću pravnu povijest kao na predmet koji se predavao 1874-1933 godine. Inače, udžbenici koje *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* (Vindobonae, 1777) propisuje za predmet opća povijest ("opus Gaterreni", to jest djela J. C. Gaterrena od kojih je najvažnije *Handbuch der Universalhistorie nach ihrem gesamten Umfange bis auf unsere Zeiten*, Gottingen, 1763) te za predmet povijest staleža (*Geschichte der heutigen vornehmsten europaischen Staaten im Grundrisse* Goetfrieda Achenwalla s prvim izdanjem 1754. i više izdanja nakon njega) nalaze se (ne svi dijelovi i sva izdanja) u NSB. Spomenutu odredbu v. u § 189. cit. propisa *Ratio educationis 1777*. O tom propisu u cjelini v. vrlo instruktivnu studiju V. Bayera, Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (1776. god.) i njegovo definitivno uredjenje (god. 1777), *Zbornik PFZ*, 2/1969, 221-278.

beni moment smatrajući da će istraživanja u općoj pravnoj povijesti i srodnim "komparativnopravnim znanostima" potvrditi pretpostavke o zajedničkom pravnom ishodištu suvremenih pravnih sustava. Utoliko važnost pravne povijesti vidi osim u pragmatičkoj (razumijevanje važećih prava) i u "spoznajnoj funkciji" (utvrđivanje općih zakonitosti razvoja). Tako su u pravnoj povijesti prisutni "historijski i filozofski moment", a sama opća pravna povijest, stojeći između njih, usmjerena je na praćenje razvoja cjelokupne pravne ideje, a ne pojedinih grana prava. Stoga valja ispitati i podlogu prava koju tvore životni oblici ljudi i pravno mišljenje. Na toj osnovi razvija se "narodno pravo", koje svoj osnovni izvor ima u "čuvstvu naroda", i u neprestanom je, premda tihom, razvoju. Autor usvaja i periodizaciju razvoja kako je postavlja historijskoppravna škola (običajno pravo, znanstvena obrada prava, kodifikacija). Naglašava, međutim, i izuzetnu važnost kulture u formiranju pravnih oblika pa posebnu pažnju posvećuje obrazloženju utjecaja obitelji, gospodarskih i političkih prilika i religije.³⁶ Nadalje, obrazlaže da opća pravna povijest traži izlaganje povijesti svih naroda sve do suvremenosti, ali da je to nemoguće, pa i nepotrebno. To stoga jer s obzirom na zajedničku podlogu evropskih prava nastalu recepcijom rimskog i kanonskog prava jezgru izlaganja čine germanska i slavenska prava kao osnovica ustrojstva suvremenih evropskih prava. No, zbog važnosti međuutjecaja kroz koje se pravo razvija potrebno je izložiti i osnove rimskog te grčkog prava, a uz njih i važnija orijentalna prava, od kojih su neka i sama utjecala na grčko i rimsko pravo, dok su druga važna za spoznavanje razvoja pravne ideje.³⁷ Konačno, u opsežnom narativnom prikazu literature (koja je ponajvećma na njemačkom i slavenskim jezicima te ponešto na francuskom) autor primjećuje da gotovo i nema djela koje bi obuhvatilo cijeli predmet³⁸ i obrazlaže to time što opća pravna povijest spada među "najmlade grane pravoslovlja".

³⁶ Usporede li se u skriptama obuhvaćeni pravni sustavi te ključni metodološki motivi s istovjetnim odrednicama u knjizi F. Speveca *Ženitbeno imovinsko pravo* (koja je trebala dobiti i drugi dio sa slavenskim i germanskim pravima), uočljiva je njihova prilična podudarnost. Tako, primjerice, u odabiru pravnih sustava, u stavu o univerzalnosti pravnog razvoja, ukazivanju na važnost "pravne ideje", na prisutnost "povijesnog i filozofskog momenta", važnost kulturnog utjecaja), što sve upućuje na zajednička filozofskopovijesna i filozofskopravna ishodišta. Osobita Spevčeva "sklonost" Gansu, Postu i Kohleru čini jasnijim smjer koji se teže otkriva u skriptama koje nemaju bilješki. Ta podudarnost pomalo sugerira zaključak o hegelijanski obojenom karakteru ovog predmeta kao njegovoj trajnijoj crti. Tome valja pridodati i da je, prema našim dosadašnjim arhivskim istraživanjima, i samo nicanje opće pravne povijesti 1868. bilo u znaku spomenutih utjecaja.

³⁷ Autor odbacuje potrebu izlaganja romanskog prava jer da je na području današnje Francuske i Španjolske važno germansko pravo, dok se današnje romansko pravo izgrađuje od romanskih i germanskih elemenata tek nakon razdoblja recepcije (str. 76).

³⁸ Autor navodi da ne postoji "priznato djelo" koje bi ovu disciplinu izložilo u cijelosti (str. 78). Uz određene zamjerke ipak je izdvojeno nekoliko djela, a među njima i *Egyetemes europai jogtörtenet G. Wenzela*, profesora istoimenog predmeta opće evropske pravne povijesti na Budimpeštanskom sveučilištu. Radi usporedbe ukratko ćemo, prema predgovoru i popisu sadržaja, prikazati taj udžbenik, koji uz opsežnost (800 stranica) karakterizira i vrlo razvijena sistematika (261 paragraf) te vrlo opsežna navedena literatura na svim glavnim evropskim jezicima. Udžbenik prikazuje evropsku državu i pravnu povijest unutar koje je smješten razvoj i mađarske državne i pravne povijesti. Knjiga je podijeljena na razdoblja od početaka Zapadnog Rimskog Carstva do kraja XI. stoljeća, srednji vijek (od raspada franačke države do konca XIII. stoljeća), razdoblje renesanse (poč. XIV. stoljeća do nestanka Istočnog Rimskog Carstva) i novi vijek (od pada Carigrada do sredine XIX. stoljeća, to jest do suvremenog perioda). Grada je obrađena posebno kao povijest država, a posebno kao povijest prava - vanjska (vrela) i unutarnja (institucije). Kroz vrlo razvijenu sistematiku pokriven je cjelokupni evropski prostor od Španjolske do Rusije i od Italije do Skandinavije. Naslovi poglavlja

U daljem izlaganju pravne povijesti pojedinih naroda autor se trudi realizirati svoje metodološke stavove i dovesti u vezu glavne točke razvoja "pravne ideje" s društvenim i kulturnim činiocima ipak ponajviše ostajući vezan uz vrela. Usmjerenje na praćenje razvoja "pravne ideje", nužnost sažetosti i preglednosti ovako opsežne materije te, vjerojatno još i više, nedostatak odgovarajućih istraživanja po svoj su prilici razlogom širokog zahvata u prikazu odnosno zadržavanju na tek bitnim točkama razvoja.

U prikazu orijentalnih prava, u kojem je vidljiv utjecaj pravnoetnološke literature, uočavajući neke elemente autor posebno izdvaja važnost isprepletenosti prava i religije i njen osobit utjecaj na razvoj prava, autokratski karakter države i kazuistički karakter prava. U prikazu je prilično pozornosti posvećeno društvenom životu zajednica (osobita važnost obitelji) te ulozi i ustrojstvu države. Prikazana su pravna vrela (npr. Konfucijevi spisi, Manuov zakonik, svete knjige), u pristupu je posebna pažnja pridana obiteljskom pravu (unutar njega opširno se razmatraju i statusna pitanja), a obuhvaćeni su i nasljedno, kazneno te elementi obveznog prava.

U poglavlju o pravnoj povijesti evropskih naroda autor najprije pokazuje da su dominantan položaj imali germanski i slavenski narodi te otuda posebna važnost njihova prava. Poglavlje počinje pravima "klasičnih" naroda, a najprije je prikazano grčko pravo. Pri tome je najviše pozornosti pridano bitnim obilježjima "državnog života" u grčkim državicama, a upozoreno je i na važnost "državne ideje" pri razvoju prava. Potom su prikazana obilježja prava (obiteljsko - uključujući status, zemljišno, nasljedno te elementi stvarnog prava). U poglavlju o rimskom pravu autor ističe izuzetnu važnost rimskog prava, ali i činjenicu da se ono posebno proučava na drugom kolegiju. Nakon toga pregledno prikazuje razvoj rimske države i važnost tog razvoja i za privatno pravo nalazeći u "iurističkom duhu" Rimljana važan uzrok visokom stupnju razvitka prava. Posebna pozornost pridana je recepciji rimskog prava.

U dijelu o germanskoj pravnoj povijesti autor naglašava važnost utjecaja germanskih i njemačkog prava i njihov udio u razvoju srednje i zapadne Evrope. Izlaganje je grupirano prema periodizaciji koja obuhvaća "općegermansku fazu" do osnivanja franačke države (285-563), potom "franačku fazu" od osnivanja franačke države do Verdunskog ugovora 843. godine (363-569), od kada do konca 15. stoljeća slijedi razdoblje obilježeno partikularitetima i prihvaćanjem rimskog i kanonskog prava (570-712), da bi slijedeće razdoblje bilo obilježeno promjenom germanske podloge njemačkog prava pod utjecajem preuzimanja rimskog i kanonskog prava (713-749). Materija je koncipirana u prilično razvijenim oblicima (osobito u drugom i trećem razdoblju) te uz prilično opširan prikaz "vanjske pravne povijesti" (vrela) obuhvaća i "unutarnju pravnu povijest" (instituti), posebnu pažnju pridajući elementima organizacije vlasti te javnom pravu ("Ustav"). Zanimljivo je da je peto poglavlje (750-806) posvećeno prikazu "pravne braće" i "filijala" njemačkog prava, pa je ukratko posebno izloženo pravo "Anglosasa" (spomenut je i razvoj *common law*) te "pravno stanje" Norvežana, Šveda, Danaca i Islandana i pojedine njihove pravne zbirke. Ukratko je, zbog posebnog smjera razvoja nakon 15. stoljeća i bolje negoli u Njemačkoj očuvanih germanskih obilježja, izložen i karakter pravnog razvoja u Francuskoj. U to je poglavlje, zbog germanske podloge i važnosti za razvoj engleskog prava, uključen i poseban prikaz "normandijskog prava".

sugeriraju da su obuhvaćeni važniji neposredni utjecaji jer, ovisno o razdoblju, svoje mjesto nalazi i politička povijest i utjecaj gradova, sveučilišta i crkve, utjecaj društvenih kretanja kao i formiranje modernih država, a posebno se prikazuju neke pravne grane.

I u dijelu o slavenskom pravu (ali uz znatno manje podataka), a služeći se u znatno većoj mjeri povijesnim izvorima, autor polazi od izlaganja obilježja društvenog života (posebno upozoravajući na važnost zadruge) te elemenata organizacije vlasti i pravnog života. Pri tome osobito naglašava da je nekad postojalo jedinstveno slavensko pravo. Prelazeći na opća razmatranja o izvorima slavenskog prava (861-868), autor upozorava na vanjske okolnosti (dominacija drugih naroda) koje su dovele do toga da jedino Rusija izgradi čvršću državnu organizaciju. Stoga najprije prikazuje, više od ostalih istraženu, rusku pravnu povijest, opširno izlažući pravna vrela (osobito *Pravde*) do konca 15. stoljeća. Potom prelazi na izvore poljskog prava (994-980) ukazujući na zbiljske okolnosti utjecaja njemačkog i kanonskog prava. Slično potom čini prikazujući i češko pravo, ali naglašava (Libušin sud u Zelenogorskom rukopisu) slavensko porijeklo prava u Češkoj, uvelike oblikovanog pod njemačkim utjecajem. Nadalje, prelazeći na "pravne spomenike južnih Slavena", autor uvodno (1011-1019) upozorava na činjenicu da su se zbog nastavljenog načina života slavenska obilježja očuvala dulje nego kod drugih naroda, pri čemu osobito naglašava važnost zadruge. Najviše pažnje posvećuje (zbog broja i značenja) hrvatskim "pravnim spomenicima" (1019-1095) prikazujući isprave, "zakone" i zaključke sabora te statute općina i gradova, a posebice izdvaja dubrovačke dokumente. Manja pažnja posvećena je i srpskim ispravama te Dušanovom zakoniku (1095-1114), da bi na kraju dao kraći pregled bugarskih pravnih spomenika (1114-1125).

2.2. Ne upuštajući se u posebno vrednovanje skripata, upozorit ćemo tek na njihova vjerojatna znanstvena ishodišta kako nam se čini da proizlaze osobito iz metodoloških odrednica, odabira prikazanih prava i naglasaka na prikazu pojedinih grana prava.

Uz lako zamjetljivu sistematizaciju Gustava Hugoa (1764-1849), kojom je pravna povijest podijeljena na vanjsku povijest, u sklopu koje se izlažu vrela, i unutarnju, u kojoj se obrađuju pojedine grane i instituti, uočljiv je utjecaj historijskopravne škole Friedricha Carla von Savignya (1779-1861). To je poglavito vidljivo u naglašavanju duhovnog karaktera prava te "čuvstva naroda" kao njegova izvorišta, a i u uvjerenju o tihom i samoniklom razvoju prava koje se pokazuje kroz trostepenu periodizaciju svojstvenu za historijskopravnu školu. Uz to valja istaknuti i Montesquieuov (1689-1755) udio u isticanju utjecaja prirodne i društvene sredine na razvoj prava.

No skripta, čini nam se, ponajviše obilježava u deklariranim metodološkim odrednicama prisutna pretežnost pravnofilozofske podloge, koja svoje korijene vuče iz Hegelove filozofije povijesti. Držimo da to valja pripisati utjecaju njemačkih pravnih povjesničara i pravnih filozofa iz prve i druge polovice 19. stoljeća kad se u Njemačkoj razvijaju pravnoetnološka i poredbeno(povijesno)pravna istraživanja kojima u velikoj mjeri dominira ideja opće povijesti prava³⁹. Tako nam se čini da u skriptama možemo otkriti utjecaj Hegelova i Thibautova učenika Eduarda Gansa (1798-1839)⁴⁰, inače

³⁹ Usp. L. J. Constantinesco, *Les debuts du droit comparé en Allemagne*, Miscelanea, W. J. Ganshof van der Meersch, T. 2, Bruxelles-Paris, 1972, 737-764; H. C. Gutteridge, *Comparative Law*, Cambridge 1949, 1-7, 11-12, 27-28; K. Zweigert-H. Kötz, *Introduction to Comparative Law*, Vol. 1., Oxford, 1987, 8-10, 48-50, 52-58 (prijevod s njemačkog).

⁴⁰ O Gansu v. u Constantinesco, o. c. (bilj. 39), 748-755; W. Fikentscher, *Methoden des Rechts*, III, Tübingen, 1976, 181-182.

žestokog kritičara "nacionalnog" opredjeljenja historijskopravne škole, koji je Hegelovu filozofiju povijesti razvio u obliku "univerzalne pravne povijesti" (Universalrechtsgeschichte). Gansov utjecaj vidimo u naglašavanju potrebe totaliteta istraživanja koje treba obuhvatiti sve narode svijeta i sezati do suvremenosti, iz čega bi trebala proizaći spoznaja općih zakonitosti razvoja prava. Jednako tako posebno je naglašen interes za razvoj "pravne ideje", pri čemu se prava pojedinih naroda gledaju kao njezine emanacije, odnosno i kao stadiji u razvoju pravne ideje. K tome, posebno je naglašena ambivalentna prisutnost povijesne i filozofske komponente u razvoju prava. Nadalje, odabir prava, to jest prikazi kineskog, indijskog, židovskog, muslimanskog, grčkog te rimskog prava uvelike se poklapaju s pravima obuhvaćenim u Gansovoj *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung* (1824),⁴¹ kao i osobit naglasak na obiteljsko i nasljedno pravo koja je i Gans prikazao u spomenutom djelu. A uz taj Gansov utjecaj čini nam se da je zamjetan i komplementaran utjecaj Josefa Kohlera (1849-1919)⁴² koji je svoje neohegelijanski usmjerene stavove iz pravno-povijesnih istraživanja⁴³ uobličio početkom 20. stoljeća u posebnu "civilizacijsku" teoriju odnosno "teoriju kulturnih grupa" (Kulturkreihlehre). Prisutnost njegovih stavova otkrivamo ponajprije u naglašavanju utjecaja kulture određene sredine na razvoj prava, pri čemu je "kultura" u skriptama uglavnom shvaćena u ukupnosti društvenih i duhovnih (idejnih) konkretnopovijesnih određenih dijelova zajednice. Taj utjecaj vidljiv je i u dosljednom stavu da okolnosti sredine čine da pojedinoj sredini odgovara određeno pravo. Autor taj "izvanjski" utjecaj spaja sa sličnom, ali "iznutra" odnosno "čuvstvom naroda" uvjetovanom adekvatnošću nekog prava pojedinom narodu, a uz to uvelike naglašava i potrebu istraživanja utjecaja jednih naroda na druge⁴⁴. Ipak, valja istaknuti da se autor ne upušta ni u izvođenje pravnofilozofskih uopćavanja o razvoju "pravne ideje" ni u komparativna prikazivanja pojedinih pravnih instituta, već ostaje na izlaganju glavnih obilježja tipičnih pravnih sustava. Valja dodati i da su, najopsežnije prisutne, germanske pravne povijesti izložene prema standardnim djelima na koje autor u Uvodu izričito upućuje⁴⁵. Za razliku od toga, istakli smo, u prikazu slavenskih prava, zbog nedostatne literature, uvelike su korištena povijesna i pravna vrela. To je urodilo i znatno "pozitivnijim" izlaganjem, u kojem je autor ipak pokušao prikazati i relevantni društveni kontekst te, vjerujemo kroz samostalne pokušaje, iskušavao interpretacije prema metodološkim obrascima koje je u Uvodu postavio, pritom se osobito koristeći periodizacijom razvoja svojstvenom historijskopravnoj školi te posebno razmatrajući pitanje međuutjecaja odnosno nalaženja "adekvatnog prava".

⁴¹ Autor izdvaja spomenuti Gansov rad iz grupe "kultiviranih" pravno-povijesnih djela u Njemačkoj kojima ipak zamjera prejako "stanovište germanskog naroda" (str. 83).

⁴² O Kohleru v. i J. Stone, *Human Law and Human Justice*, Stanford, 1965, 184-192. V. i W. Friedman, *Legal Theory*, London, 1967, 170-171; K. Zweigert-H. Kötz, o. c. (bilj. 39), 9 i 57; H. C. Gutteridge, o. c. (bilj. 39), 3, te W. Fikentscher, o. c. (bilj. 40), I, 6 i dr. (v. V, 374), a v. i (nama dostupan) Uvod u: J. Kohler, *Das Chinesische Strafrecht*, Würzburg, 1886, 1-3.

⁴³ U skriptama je posebno naglašeno da se "danas" (to jest tada) pravnom poviješću u Njemačkoj najviše bave Kohler i Post, a autor upućuje i na, inače "Kohlerov", časopis *Zeitschrift für vergleichenden Rechtswissenschaften* (str. 83).

⁴⁴ Uz navedene autore u skriptama se izričito spominju i Locke, Pastoret, Pouhær, Hugo, Möhl i Laurent (str. 77-78) te Thibaut (str. 16), začudo ne i kantijanski orijentiran A. von Feuerbach (1775-1833).

⁴⁵ Autor posebno izdvaja djela Eichorna, Schrodera i Brunnera (84-85).

3. AUTORSTVO I DATACIJA

3.1.1. Atribuciju ovih skripata Jaromiru Hanelu valjalo je dovesti u pitanje. Naime, unatoč poklapanju nekih obilježja skripata s Hanelovim usmjerenjem⁴⁶, analiza sadržaja pokazala je da se ne radi ni o sedamdesetim godinama kao vremenu nastanka ni o Jaromiru Hanelu kao autoru. Istaknut ćemo nakoliko činjenica iz kojih slijedi takav zaključak.

Približno vrijeme nastanka možemo odrediti prema podacima o literaturi. Tako je u prikazu literature i drugdje u tekstu naveden cijeli niz djela izdanih nakon 1881, to jest nakon odlaska Hanela iz Zagreba u Prag, pa su i skripta svakako morala nastati nakon toga. Pri tome je "najsvežije" izdanje koje se spominje ono iz 1890. godine⁴⁷, pa je zaključiti da je ta godina *terminus a quo*. Na *terminus ad quem* upućuje pak konstatacija da "Akademija sprema još jednu zbirku hrvatskih urbara ... koje je izabrao Rade Lopašić⁴⁸. S obzirom na to da je spomenuta zbirka urbara izašla 1894. godine⁴⁹, a Rade Lopašić umro 1893, jasno je da su skripta nastala prije toga. Nadalje, na dva mjesta upotrebljava se izraz "nas Hrvata"⁵⁰ (Hanel je bio Čeh), a na druga dva mjesta Hanel se spominje kao "bivši profesor našeg Sveučilišta"⁵¹. Konačno, u poglavlju o dalmatinskim statutima nije posebno obraden i splitski statut, što Hanel, koji je taj statut pripremio za tisak te objavio jedan rad o njemu, jamačno ne bi propustio učiniti. K tome, spomenuti su i "Spevčeva razprava" i jedna njegova recenzija.⁵²

3.1.2. Iz svih prikazanih podataka mogu se izlučiti važne činjenice za ocjenu o autorstvu djela. Iz njih proizlazi da su skripta pisana između 1890. i 1894, i to kao priprema za predavanja (a ne prema bilješkama), da ih je pisao Hrvat, profesor opće pravne povijesti na zagrebačkom Sveučilištu, nasljednik Jaromira Hanela, a možda i Franje Speveca, te da su skripta umnožena sa svrhom da posluže kao priručnik za spremanje ispita. To je okvir za koji držimo da isključuje Hanela kao autora skripata i ujedno upućuje u potragu za pravim autorom.

3.2. Međutim, te prilično precizne odrednice pokrivaju razdoblje unutar kojeg su opću pravnu povijest predavala čak trojica nastavnika. Kao što smo spomenuli, Franjo Josip Spevec predavao je opću pravnu povijest do konca zimskog semestra 1891/92. (vjerojatno i neko vrijeme nakon toga), da bi u ljetnom semestru Josip Pliverić započeo supliranje koje je obavljao do konca školske godine 1893/94. Potom je, s početkom

⁴⁶ Npr. prihvaćanje osnovnih stavova historijskopravne škole, posebni interes za slavenska prava i osobito za odnos slavenskih prava prema njemačkom, pozivanje na Zelenogorski rukopis (Libušin sud), interes za slavensku i hrvatsku zadrugu kao i za dalmatinske statute ...

⁴⁷ Radi se o drugom izdanju V. Sergejeviča, *Lekcii o izsledovnij istoriji rimskogo prava iz 1890. godine*, a iz iste je godine izdanje statuta Kastva i Veprinca koje autor također koristi (str. 98 i 1075). Naveden je i cijeli niz djela objavljenih nakon 1881. godine (usp. str. 84, 87, 89, 99, 100, 101, 108).

⁴⁸ Str. 1095.

⁴⁹ Usp. *Urbaria lingua croatica conscripta. Hrvatski urbari*. Sv. I. Sabrao i protumačio R. Lopašić, Zagreb, 1894.

⁵⁰ Str. 37 i 85.

⁵¹ Str. 105 i 1082.

⁵² Str. 124.

školske godine 1894/95, za profesora opće pravne povijesti bio imenovan Milivoj Maurović koji je, međutim, i prije bio povezan s tim predmetom.

3.3. Na neposrednije razrješenje pitanja autorstva u tako suženim okvirima upućuje dio kratke "prepiske" koju su 1898. u *Mjesečniku* vodili Milivoj Maurović i Stjepan Ortner. Naime, Ortner, inače pristav Sveučilišne knjižnice, objavio je 1898. *Repetitorij iz pravne povijesti Germana i Slavena*, na čiju se kvalitetu prilično oštro osvrnuo Milivoj Maurović⁵³. Ortner je odgovorio⁵⁴ braneći se time da je tek prenosio stavove drugih autora, pozivajući se pritom i na (objavljena) "predavanja" Josipa Pliverića. Ortner je pri tome citirao i nekoliko mjesta iz Spevčevi skripata te dvije rečenice sa str. 311 Pliverićevih "predavanja"⁵⁵. A citirane rečenice sa str. 311 Pliverićevih "predavanja" nalaze se i na str. 311 skripata *Opća povijest prava*. Dalje se Ortner poziva na str. 854 Pliverićevih skripata kao izvora pri izradi svog poglavlja o samovlasnoj pomoći u Slavenu, a na tim se stranicama skripata nalazi srodna materija.⁵⁶ K tome, Ortner se poziva i na djelo *Istorija kodifikaciji građanskoga prava* ruskog povjesničara Pachmana, kojom se koristio i Pliverić, prebacujući Mauroviću da on to djelo vjerojatno nije ni imao u rukama.⁵⁷ A spomenuto djelo nalazi se u popisu literature skripata *Opća povijest prava*.⁵⁸

3.4. Ove argumente, koji u ukupnom sklopu upućuju na Pliverića kao autora skripata *Opća povijest prava*, dopunimo i onima koji isključuju ili barem umanjuju vjerojatnost autorstva druge dvojice profesora ovog predmeta. Tako iz Ortnerovog odgovora proizlazi da postoje (barem jedna) Spevčeva skripta, i to iz 1890. godine, ali se podaci koje Ortner o tim skriptama navodi⁵⁹ ne poklapaju s odgovarajućim mjestima u skriptama *Opća povijest prava*. Otuda i razumljiv zaključak da se ne radi o istim skriptama. Uz sličan argument "protiv" Maurovićeva autorstva (Pachmanovo djelo) spomenimo da ni Maurović ni Ortner ne govore ni o kakvim Maurovićevim skriptama, pa je vjerovati da do izlaska *Repetitorija* nikakvih Maurovićevih skripata nije ni bilo. Uostalom, teško je vjerovati da Ortner ne bi uvrstio u popis literature "predavanja" profesora iz čijeg je predmeta *Repetitorij* pripremljen.

3.5. No, prije konačnog zaključka o Pliverićevu autorstvu valja objasniti jedno drugo, vrlo opsežno i cjelovito preklapanje koje, naizgled, ipak upućuje na Maurovićevo autorstvo.

Naime, jedna druga skripta, *Slavenske pravne povijesti*, koja su priredena 1900. godine prema, kako je navedeno, predavanjima profesora Maurovića,⁶⁰ u svom se ve-

⁵³ M. Maurović, *Repetitorij iz pravne povijesti Germana i Slavena*, *Mjesečnik*, 7/1898, 432-438.

⁵⁴ S. Ortner, *Odgovor na ocjenu repetitorija iz pravne povijesti Germana i Slavena*, *Mjesečnik*, 8/1898, 496-501.

⁵⁵ S. Ortner, o. c. (bilj. 50), 497.

⁵⁶ S. Ortner, o. c. (bilj. 50), 498. Vjerojatno je Ortner pogrešno naveo str. 854 umjesto str. 856. Naime, na potonjoj stranici se u skriptama *Opća povijest prava* nalazi upravo gradivo o postupku u Slavenu (pa i o samovlasnoj pravnoj pomoći), dok je na str. 854 poglavlje o vojnom ustrojstvu Slavenu.

⁵⁷ S. Ortner, o. c. (bilj. 50), 498.

⁵⁸ Str. 98.

⁶⁰ Skripta se nalaze u Trezoru Pravnog fakulteta u Zagrebu pod signaturom IX-136. II, a njihov sadržaj obuhvaća rusku, češku, poljsku te južnoslavenske pravne povijesti (hrvatsku, srpsku, bugarsku).

ćem dijelu (poljska i južnoslavenske pravne povijesti, odnosno str. 66-168) doslovno poklapa s tematski odgovarajućim dijelovima skripata *Opća povijest prava* (str. 994-970 i 1011-1125), dok se ostali dijelovi (poljska i češka pravna povijest) razlikuju.

Držimo da objašnjenje valja potražiti u strukturi Maurovićevih predavanja. Naime, čini se da Maurović, poput Speveca, također nije uspijevaio izložiti cjelokupno gradivo⁶¹ te je, barem u prvih nekoliko godina, dospio izložiti tek prva poglavlja o slavenskim pravnim povijestima. Vjerujemo da se to dogodilo i 1900. kad su skripta *Slavenske pravne povijesti* priredena te vjerujemo da je tada Maurović od slavenskih pravnih povijesti dospio izložiti jedino rusku i češku. Stoga je, vjerujemo, uz priredena Maurovićeva predavanja o ruskoj i češkoj pravnoj povijesti u skriptama *Slavenske pravne povijesti* - zbog potreba studenata - naprosto prepisano gradivo koje Maurović nije dospio izložiti, ali je već postojalo u umnoženim Pliverićevim skriptama.⁶² Tim su se skriptama, uostalom, studenti kao jedinim takvim priručnikom vjerojatno i do tada koristili u pripremi ispita. A postavljanje Pliverića za predsjednika povjerenstva za pravno-povijesne teoretičke državne ispite upravo 1900. godine⁶³ tom je pretiskivanju zasigurno išlo u prilog.

3.6. Konačno, valja razjasniti zbog čega ova skripta napisana između 1890. i 1894. (vjerojatno 1892-1894) obuhvaćaju i gradivo iz povijesti orijentalnih i "klasičnih" naroda, a 1889. ispitni je program i *de iure* reduciran samo na germansku i slavensku pravnu povijest (vrela i privatno pravo) te unatoč tome što je (Spevecu, a potom i Mauroviću) izlaganje čak i tako suženog gradiva bilo problem. K tome, pomalo je neobično da je skripta, i to uključujući još u njih i za ispit neobvezne dijelove, napisao upravo Josip Pliverić. On je, doduše, imao određeno iskustvo i sklonosti prema predmetu *opća pravna povijest*, a uz to je - s obzirom na sve okolnosti - možda i očekivao Spevčev odlazak i poziv na supliranje te se za nj mogao i pripremati. Međutim, to supliranje nije pružalo izgleda da duže potraje, te zbog toga, i svega nabrojenog, ostaje pomalo nejasnim zašto je Pliverić, uz to opterećen i rektorskom dužnošću 1892/93, uopće prišao pisanju ovako opsežnih skripata uz akribično korištenje opsežne literature.

Stoga ostavljamo mogućnost da je osnova skripata nastala i prije 1888. godine (možda prilikom prvog Pliverićeva supliranja) i prema ispitnom programu koji je vrijedio do 1889. godine te je takva osnova skripata nakon 1890. samo dopunjena korištenjem novoizašle literature. No vjerojatnijom nam se čini druga mogućnost. Naime, da je Pliverić (a možda i sam Spevec) kao neku vrstu pravno-povijesnog uvoda nastavio predavati materiju orijentalnih i klasičnih pravnih povijesti, koje su, po tome, do 1889. bile u ispitnom programu i koje su zapravo tek uredbom Zemaljske vlade iz njega ispuštene, te napisao skripta prema već utvrđenim odrednicama. Zapravo, prema obje te moguć-

⁶¹ Ortner prigovara Mauroviću da je u tri godine svoje profesure uspijevaio izložiti samo pravnu povijest Germana, dok je od slavenske pravne povijesti uz "općenite opazke" o Slavenima dospio izložiti tek rusku pravnu povijest. V. Ortner, o. c. (bilj. 50), 496. Slično kao da proizlazi iz opisa programa opće pravne povijesti u: M. Maurović-M. Kostrenčić, o. c. (bilj. 6), 97.

⁶² Tome u prilog govora i stilske razlike u skriptama *Slavenske pravne povijesti*. Naime, dok su poglavlja istovjetna onima u *Općoj povijesti prava* širokog stila, s dugačkim rečenicama i stilizirana, dotle su prva dva poglavlja (o ruskoj i češkoj pravnoj povijesti) pisana "tvrdo" i sažeto s puno više podataka - stilom karakterističnim za bilješke.

⁶³ L. Polić, o. c. (bilj. 12), 554.

nosti skripta *Opća povijest prava* pokazuju program predmeta prije 1889. godine. Tome u prilog govori i već iznesen podatak o Spevčevom posebnom interesu za orijentalna prava kao i sadržaj njegovih monografija koji se poklapa s programom *opće povijesti prava*. Sve to bi, pak, upućivalo na vjerojatnost da su i Pliverić i Spevec prilikom svojih nastupa 1881. odnosno 1883. godine zatekli približno takav program. U konačnici se kao zaključak vjerojatnim pokazuje da se radi o programu na kojem je kao osnovi predmeta *opća pravna povijest* u sedamdesetim godinama svoja predavanja temeljio i Jaromir Hanel.⁶⁴ Skripta *Opća povijest prava* utoliko bi, u osnovnim crtama, pružala uvid u program tog predmeta od osnivanja Pravo- i državoslovnog fakulteta 1874. do 1889, pa i neko vrijeme nakon toga.

4. ZAKLJUČAK

Skripta *Opća povijest prava* koja su u katalogu Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu pripisana Jaromiru Hanelu doista su nastala između 1890. i 1894. (najvjerojatnije 1892-1894), a njen pisac je Josip Pliverić, profesor općeg državnog prava, hrvatsko-ugarskog državnog prava i međunarodnog prava na Pravo- i državoslovnom fakultetu u Zagrebu, a u vrijeme nastanka skripata namjesni profesor opće pravne povijesti. Svojim sadržajem skripta upućuju na izgled predmeta opća pravna povijest u vrijeme nastanka, ali najvjerojatnije upućuju i na programske odrednice predmeta od 1874. godine do početka devedesetih godina. Ujedno, na svojevrsan način upućuju i na splet znanstvenih, kulturnih i političkih tendencija svog vremena i sredine.

Deklarirane metodološke odrednice skripata te izbor literature upućuju na ideju opće pravne povijesti kako je uobličena u krugu njemačkih pravnih povjesničara i pravnih filozofa izraslih na zasadama Hegelove filozofije povijesti kao na osnovno znanstveno ishodište skripata pa i zamisli cijeloga predmeta. Unatoč tako definiranom "spoznajnom" interesu usmjerenom na otkrivanje "općih zakonitosti", skripta su u osnovi ipak usmjerena na prikazivanje pojedinih pravnih sustava, a postavljanjem germanskih i slavenskih pravnih povijesti u njihovu jezgru uvelike je naglašena pragmatička komponenta predmeta. Svakako je pritom od znanstvene, kulturne pa i političke važnosti činjenica da je hrvatska pravna povijest već tada izlagana kao posebna cjelina i da su predmet *opća pravna povijest* i njeni programski okviri služili kao nosilac izlaganja i studija nacionalne pravne povijesti. U cjelini, skripta pokazuju prevladavajuće opće usmjerenje na njemački kulturni krug, ali sadrže i svojevrsno prisutne nacionalnoromantičke tendencije, što je sve odraz širih kulturnih i političkih procesa prisutnih u Hrvatskoj i oko nje, a prelomljenih kroz videnje samog autora.

S obzirom na svoju osnovnu svrhu skripta upućuju - promatrana u kontekstu koji tvore i druge odrednice - na odgovarajući znanstveni, kulturni pa i politički okvir koji je

⁶⁴ Valja pri tome upozoriti da su se orijentalna prava, germanska i njemačko pravo te slavenska prava predavali već i na općoj pravnoj povijesti na Pravoslovnoj akademiji (svakako 1870-1873), kako to proizlazi iz naših dosadašnjih arhivskih istraživanja. Moguće je da je Hanel unio veću i specifičniju zastupljenost slavenskih prava te hrvatsko pravo, no za to nemamo potkrijepe. Valja upozoriti i da Kostrenčić (o. c., bilj. 6,232) tvrdi, pozivajući se na Hanelovo razočaranje sa Zelonogorskim rukopisom, da je Hanel na predavanjima posvetio svoju pažnju razvoju prava u srednjoj Evropi, napose franačkom pravu i feudalnom pravu u Njemačkoj, a ne, kako bi se očekivalo, i slavenskim pravima, među kojima i hrvatskom pravu. No, u svjetlu podataka koje smo iznijeli o Hanelovim "publikumima" i objavljenim radovima, takvu Kostrenčićevu tvrdnju uzimamo sa skepsom.

predmet *opća pravna povijest* posredovao studentima u razdoblju koje iskazuje sadržaj skripata, a okvir koji, držimo, nije bio plod tek dnevnopolitičkih utjecaja, već trajnijih kulturnih i političkih procesa i usmjerenja sredine. Tako nam se čini da su studenti u razdoblju od samih početaka ovog predmeta na Pravo- i državoslovnom fakultetu do početaka devedestih godina dobivali široko znanje evropske i svjetske pravne kulture koje je, premda polazeći od pravnofilozofskih okvira zasnovanih ponajprije na hegelijanskom videnju cjelovitosti svjetskopovijesnog razvoja, davalo pregled povijesti pojedinih pravnih sustava. Pri tome su studentima kao jezgra predmeta s pragmatičkom svrhom izlagane germanske pravne povijesti te - kao "sporedniji" dio - do neke mjere nacionalnoromantički koncipirane slavenske pravne povijesti, u koje je bio uklopljen i relativno sustavno i zasebno prikazan i razvoj hrvatske pravne povijesti. No, u cjelini je u nastavi predmeta *opća pravna povijest* u tom razdoblju bilo jasno zastupljeno opće usmjerenje prema njemačkom kulturnom krugu. Predmet odnosno skripta na taj su način - u udjelu koji je teško procijeniti - utjecali i na izgradnju i profiliranje "pravničke svijesti" generacija hrvatskih pravnika.

Gledano kroz tako iznesena obilježja predmet *opća pravna povijest* odnosno skripta *Opća povijest prava* pokazuju se kao uske, ali slojevima značenja bogate cjeline kroz koje se prelamažu utjecaji okoline, ali i čijem razumijevanju pomažu.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Mr. D a l i b o r Č e p u l o: Die allgemeine Rechtsgeschichte und des Lehrbuch "Allgemeine Rechtsgeschichte" an der Juristischen Fakultät Zagreb (1874-1933); Entstehung, methodologische und kulturelle Orientierungen

Das Skriptum *Allgemeine Rechtsgeschichte*, das im Katalog der National- und Universitätsbibliothek Zagreb Jaromir Hanel zugeschrieben wird, ist tatsächlich zwischen 1890 und 1894 entstanden (wahrscheinlich 1892-1894) und sein Verfasser ist Josip Pliverić, Professor des allgemeinen Staatsrechts, des kroatisch-ungarischen Staatsrechts und des internationalen Rechts an der Juristischen Fakultät Zagreb und zur Entstehungszeit des Skriptums auch der stellvertretende Professor der allgemeinen Rechtsgeschichte. Durch seinen Inhalt weist das Skriptum auf das Aussehen des Fachs *Allgemeine Rechtsgeschichte* zur Zeit seiner Entstehung hin, aber wahrscheinlich auch auf die Programmrichtlinien dieses Fachs von 1874 bis zum Anfang der neunziger Jahre. Auf eine eigenartige Weise weist es zugleich auch auf den Zusammenhang wissenschaftlicher, kultureller und politischer Tendenzen seiner Zeit und seines Milieus hin.

Die deklarierten methodologischen Richtlinien des Skriptums und die Auswahl der Literatur weisen auf die Idee der allgemeinen Rechtsgeschichte hin, so wie sie im Kreis der auf den Grundsätzen der hegelschen Philosophie der Geschichte aufgewachsenen deutschen Rechtshistoriker und Rechtsphilosophen gebildet wurde, als wissenschaftlichen Hauptausgangspunkt des Skriptums und so auch der Idee von ganzem Fach.

Mit Rücksicht auf seinen Hauptzweck weist das Skriptum - indem man es im Kontext auch anderer Richtlinien betrachtet - auf den entsprechenden wissenschaftliche,

kulturellen und auch politischen Rahmen hin, den das Fach *Allgemeine Rechtsgeschichte* den Studenten in der Zeit vermittelte, die der Inhalt des Skriptums ausweist, welcher Rahmen, unserer Meinung nach, keine Frucht der bloss tagespolitischen Einflüsse, sondern der dauerhafteren kulturellen und politischen Prozessen und Orientierungen des Milieus war. Es scheint so, dass die Studenten in der Zeit von den Anfängen dieses Fachs an der Juristischen Fakultät bis zum Anfang neunziger Jahre breite Kenntnisse der juristischen europäischen und Weltkultur bekamen, die, obwohl von den auf der hegelschen Anschauung der Totalität der weltgeschichtlichen Entwicklung begründeten rechtsphilosophischen Rahmen ausgehend, den Geschichtsüberblick einzelner Rechtssysteme gaben. Dabei wurde den Studenten als Kern des Fachs mit pragmatischem Zweck die germanische Rechtsgeschichte ausgelegt, und - mehr als ein "Nebenteil" - die gewissermassen nationalromantisch konzipierte slawische Rechtsgeschichte (die russische, polnische, böhmische, die südslawischen), wo auch die Entwicklung der kroatischen Rechtsgeschichte eingefügt und relativ systematisch und gesondert dargestellt wurde. Im grossen und ganzen war jedoch im Unterricht des Fachs *Allgemeine Rechtsgeschichte* zu die eser Zeit die allgemeine Orientation zum deutschen Kulturkreis klar vertreten. Das Fach. bzw. das Skriptum haben auf diese Weise - in einem nur schwer einschätzbaren Masse - sowohl die Bildung als auch die Profilierung "des" juristischen Bewusstseins" von Generationen kroatischer Juristen beeinflusst.